

BUTLLETÍ BIBLIOGRÀFIC

BIBLIOGRAFIA EGERIANA RECENT

Sebastià JANERAS

*A la memòria del gran investigador d'Egèria
i bon amic, el bol-landista P. Paul Devos (1913-1995)*

La figura d'Egèria i el text del seu *Itinerarium* no deixen d'atraure l'atenció dels estudiosos. Per això els reculls bibliogràfics s'han d'anar actualitzant. Recordaré en primer lloc els que ja s'han publicat (deixant de banda, naturalment, les llistes bibliogràfiques que puguin aparèixer en les edicions i traduccions de l'*Itinerarium*):

- C. BARAUT, «Bibliografía egeriana», *HS* 7 (1954) 203-215.
M. STAROWIEYSKI, «Bibliografia egeriana», *Aug* 19 (1979) 297-318.
A. RENOUX, «Hierosolymitana. Aperçu bibliographique des publications depuis 1960», *ALW* 23 (1981) 1-29.
S. JANERAS, «Contributo alla bibliografia egeriana», en *Atti del Convegno* (cf. *infra*), pp. 355-366.
U. DOMÍNGUEZ DEL VAL, *Estudios sobre literatura latina hispana cristiana*, vol. 1: 1955-1971, Madrid 1986, pp. 102-115.
—, *Historia de la antigua literatura cristiana* (cf. *infra*), pp. 427-439.

Cal tenir presents també els butlletins que, dins la revista *Analecta Bollandiana* [*AnBoll*], va publicar el P. Devos (el qual fa les pròpies aportacions a cada un dels títols presentats): «Egeriana», *AnBoll* 105 (1987) 159-166; «Egeriana II», *AnBoll* 105 (1987) 415-424; «Egeriana III», *AnBoll* 109 (1991) 363-381; «Egeriana IV», *AnBoll* 112 (1994) 241-254.

Malgrat els pocs anys transcorreguts des de les darreres bibliografies, és bo de recollir els nous títols apareguts; el sol volum d'Actes del Congrés d'Arezzo, sobre Egèria (publicat l'any 1989), ja en conté un bon nombre, que cal enumerar. Començo per les edicions i traduccions, per ordre cronològic, mentre que els estudis els dono en forma de llista per ordre alfabètic. Hi incloc alguns títols que ja haurien pogut figurar en la meua bibliografia anterior, però dels quals només posteriorment he tingut coneixement (ometo, en canvi, algun títol que ja vaig poder incloure en la bibliografia ante-

rior). També hi incloc estudis sobre l'antiga litúrgia de Jerusalem, ja que Egèria n'és sempre el punt de partença, com també estudis sobre els antics pelegrinatges a l'Orient, especialment a Terra Santa, perquè pràcticament tots fan esment, més o menys extens, d'Egèria.

1. Edicions i traduccions del text de l'*Itinerarium*

En el meu article «Contributo alla bibliografia egeriana», la darrera edició i traducció era la que havia publicat jo mateix, en 1986. Des d'aleshores aquest capítol s'ha enriquit amb noves traduccions, ja sia traducció a una llengua que encara no la tenia, ja sia una nova traducció que s'ajuntava a d'altres ja existents en aquella llengua.

a) Edicions

R. FISCHER, *Itinerarium Egeriae (Peregrinatio Aetheriae)* (Texte lateinischer Schriftsteller), Oberdorf 1986. [Edició parcial del text].

Ms. 405 (già *Codex Aretinus VI,3*), Biblioteca della Città di Arezzo, Arezzo 1987. [Reproducció fotogràfica del manuscrit].

N. NATALUCCI, *Egeria. Pellegrinaggio in Terra Santa. Itinerarium Egeriae* (Biblioteca Patristica 17), Firenze 1991. [Edició del text i traducció italiana].

C. WEBER, *Itinerarium Egeriae sive, titulo prisco notati, Peregrinationis Aetheriae pars prior* (Bryn Mawr Latin Commentaries), Bryn Mawr College 1994. [Text i comentari de la primera part de l'*Itinerarium*].

G. RÖWEKAMP-THÖNNES, *Egeria, Itinerarium, Reisebericht* (Fontes christiani 20), Freiburg/Br. 1995. [Text llatí de Franceschini-Weber (CCL) i traducció alemanya. En apèndix, els textos del *De locis sanctis* de Pere Diaca que completen Egèria].

A. ARCE, *Itinerario de la virgen Egeria (381-384)* (BAC 416), Madrid ²1996. [Reedició intacta de la de 1980].

P. MARAVAL, *Égérie, Journal de voyage (Itinéraire)* (Sources chrétiennes 296), Paris ²1997, ³2002.

Itinerarium de Egeria, ilustrado por Antón Lamazares, Paris 1999. L'edició conté el text llatí i les traduccions gallega (de X. E. López Pereira), castellana (d'A. Arce) i francesa (de P. Maraval). [Edició de bibliòfil].

b) Traduccions

Alemanya

G. RÖWEKAMP - THÖNNES (vegeu les edicions).

Anglès

J. WILKINSON, *Egeria's Travels to the Holy Land. Newly translated with Supporting Documents and Notes*, Warminster ³1999.

Castellà

- J. MONTEVERDE, *Eteria, Itinerario* (Los Santos Padres 31), Sevilla 1990. [Reedició, intocada, de la versió de 1954 a Buenos Aires!].
- T. MARTÍN-LUNAS, *Peregrinación de Egeria. Itinerarios y guías primitivas a Tierra Santa* (Ichthys 17), Salamanca 1994, 151 pp. [Traducció castellana. Al final, traducció de la carta de Valeri del Bierzo, de Pere Diaca, el pelegrí de Bordeus, la Breu guia de Jerusalem, Teodosi, Antoní de Piacenza i la Carta d'Euqueri a Faust sobre Jerusalem].
- C. PASCUAL GIL, *El viaje de Egeria*, Barcelona 1994, 116 pp. [Introducció i traducció només de la primera part —viatges— de la narració d'Egèria, perquè es troba en una col·lecció de viatges. S'hi afegeix la carta de Jesús a Abgar i la carta de Valeri del Bierzo].
- A. ARCE (vegeu les edicions). [La traducció castellana és represa en l'edició plurilingüe citada més avall].
- C. ARIAS ABELLÁN, *Itinerarios latinos a Jerusalén y al Oriente cristiano (Egeria y el Pseudo-Antonino de Piacenza)* (Colección de Bolsillo 154), Sevilla 2000. [Actualment, la millor traducció castellana, amb una bona introducció i notes abundants].
- C. GARCÍA DEL VALLE, *Jerusalén, la liturgia de la Iglesia madre* (Biblioteca litúrgica 14), Barcelona 2001. [Traducció de la part litúrgica d'Egèria, pp. 249-271].

Català

- S. JANERAS, *Egèria. Pelegrinatge a Terra Santa* (Clàssics del cristianisme 35), Barcelona 1993. [Traducció, introducció i notes; reprèn, revisada, l'edició publicada en 1986 dins la col·lecció de la Fundació Bernat Metge].

Francès

- P. MARAVAL, *Récit des premiers pèlerins chrétiens au Proche-Orient (IVe-VIIe siècle)* (Sagesses chrétiennes), Paris 1996. [Text d'Egèria (que reprèn la traducció de «Sources chrétiennes»), pp. 55-142].
- P. MARAVAL, (vegeu les edicions). [La traducció és represa en l'edició plurilingüe citada més avall].

Gallec

- X. E. LÓPEZ PEREIRA, *Exeria. Viaxe a Terra Santa* (Universitaria), Vigo 1991. [Traducció, introducció i notes; traducció represa en l'edició plurilingüe citada més avall].

Hebreu

- O. LIMOR, *Holy Land Pilgrimage. Latin Travels in Late Antiquity* (en hebreu), Jerusalem 1998. [Text d'Egèria, pp. 39-130].

Italià

- F. MIAN, *Gerusalemme, Città Santa. Oriente e pellegrini d'Occidente (sec. I-X/XI)*, Rimini 1989. [Traducció del text d'Egèria, pp. 75-139].

N. NATALUCCI (vegeu les edicions).

E. GIANNARELLI, *Egeria. Diario di viaggio* (Lecture cristiane del primo millennio 13), Milano 1992. [Traducció, introducció i notes].

Neerlandès

F. LEDEGANG, *Als pelgrim naar het Heilige Land. De pelgrimage van Egeria in de vierde eeuw* (Christelijke Bronnen 4), Kampen 1991. [Traducció, introducció i notes].

Edició plurilingüe

Itinerarium de Egeria (vegeu les edicions).

Actualitzant ara la llista de primeres traduccions de cada llengua que ofería en la meua anterior Bibliografia, tenim (amb un total de 15 llengües) l'ordre cronològic següent: rus (1889), italià (1890), anglès (1891), danès (1896), grec (1908), alemany (1919), castellà (1924), francès (1948), polonès (1962-1964), portuguès (1971), romanès (1982), català (1986), gallec (1991), neerlandès (1991), hebreu (1998).

Per a completar aquestes dades, indico tot seguit la quantitat de traduccions a cada una de les llengües (sense tenir en compte les reedicions d'una mateixa publicació, però sí l'edició del mateix text en una altra publicació): alemany (6), anglès (4), castellà (11), català (2), danès (1), francès (5), gallec (1), grec (1), hebreu (1), italià (7), neerlandès (1), polonès (1), portuguès (1), romanès (1), rus (1).

2. Estudis

ALMAZÁN, V., «De Santa Silvia a Egeria: en busca da primeira escritora galega», *Grial* 94 (1986) 399-410.

ANGRISANI SANFILIPPO, M. L., «Nota a Aetheria 1,1», *Rivista classica e medievale* 26 (1984) 143-146.

ARCE, A., «Egeria: I, Peregrina y reportera del s. IV; II, Egeria con los monjes de su tiempo», *Nova et Vetera* 19 (1985) 37-46. [Publicat abans a *Tierra Santa* 53 (1978) 381-388].

Atti del Convegno Internazionale della Peregrinatio Egeriae. Nel centenario della pubblicazione del «Codex Aretinus 405» (già «Aretinus VI,3») [Arezzo 23-25 ottobre 1987], Arezzo 1990.

AUGÉ, M., «Egeria, una pellegrina del IV secolo. La sua spiritualità e i suoi rapporti con le chiese locali», en *Liturgia e mobilità umana* (Quaderni Universitari «Senza Frontiere». Serie teologico-pastorale), Padova 1987, pp. 8-21.

—, «La assemblea litúrgica en el *Itinerarium Egeriae*», *Ecclesia Orans* 7 (1990) 43-60.

BALDOVIN, J. F., *The Urban Character of Worship. The Origins, Development and Meaning of Stational Liturgy* (Orientalia Christiana Analecta 228), Roma 1987. [Els capítols 1 i 2 de la primera part s'ocupen de la litúrgia estacional a Jerusalem, amb moltes referències a Egeïa].

—, *Liturgy in Ancient Jerusalem* (Grove Liturgical Study 57), Nottingham 1989.

- , «A Lenten Sunday Lectionary in Fourth Century Jerusalem», en J. N. ALEXANDER (ed.), *Time and Community, in Honor of Thomas Julian Talley*, Washington D.C. 1990, pp. 115-121.
- BASTIAENSEN, A., «Sur quelques passages de l'*Itinerarium Egeriae*», *AnBoll* 108 (1990) 271-277.
- , «De Termen Psalmus – Hymnus – Canticum in de Latijnse Oudchristelijke Literatuur», en *Noctes Noviomagenses J.C.F. Nuchelmans... oblatae*, Weesp 1985, pp. 19-28.
- BERMEJO CABRERA, E., *La proclamación de la Sagrada Escritura en la liturgia de Jerusalén. Estudio terminológico del «Itinerarium Egeriae»* (Pontificium Athenaeum S. Anselmi. Pontificium Institutum Liturgicum. Thesis ad lauream 145), Jerusalem 1990. [Extrakte de l'obra següent].
- , *La proclamación de la Escritura en la liturgia de Jerusalén. Estudio terminológico del «Itinerarium Egeriae»* (Studium Biblicum Franciscanum. Series Major 37), Jerusalem 1993.
- BIEBERSTEIN, K., «Die Hagia Sion in Jerusalem. Zur Entwicklung ihrer Traditionen im Spiegel der Pilgerberichte», en *Akten des XII. internationalen Kongresses für christliche Archäologie. Bonn 22.-28. September 1991*, Münster 1995, pp. 543-551.
- BIEBERSTEIN, K. – BLOEDHORN, H., *Jerusalem. Grundzüge der Baugeschichte vom Chalkolithikum bis zur Frühzeit der osmanischen Herrschaft* (Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Beihefte Reihe B 1000/1-3), Wiesbaden 1994.
- BITTON-ASHQELONY, B., «The Attitudes of the Church Fathers toward Pilgrimage to Jerusalem», en *Jerusalem: Its Sanctity and Centrality to Judaism, Christianity and Islam*, New York 1999, pp. 188-203.
- BLACKMAN, D. R. – BETTS, G. G., *Concordantia in Itinerarium Egeriae - A Concordance to the Itinerarium Egeriae* (Alpha-Omega. Reihe A. Lexika, Indizes, Konkordanzen zur klassische Philologie 96), Hildesheim 1989.
- BONNERY, A., «Les plus anciennes descriptions du saint Sépulcre témoins du pèlerinage à Jérusalem», *Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* 31 (2000) 143-148.
- BRAKMANN, H., «Ἡ ὑπαπαντή τοῦ Κυρίου. Christi Lichtmess im frühchristlichen Jerusalem», en *Crossroad of Cultures. Studies in Liturgy and Patristics in Honor of Gabriele Winkler* (Orientalia Christiana Analecta 260), Roma 2000, pp. 151-172.
- BUSSE, H. – KRETSCHMAR, G., *Jerusalem Heiligtumstraditionen in altchristlicher und frühislamischer Zeit* (Abhandlungen des Deutschen Palästina-Vereins), Wiesbaden 1987.
- CABIÉ, R., «Liturgie et pèlerinage», *Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* 31 (2000) 65-72.
- CAMPANA, A., «La storia della scoperta del codice aretino nel carteggio Gamurrini-De Rossi», en *Atti del convegno*, 77-84.
- CARDINI, F., «Egeria la pellegrina», en F. BERTINI – F. CARDINI – M. T. FUMAGALLI BEONIO BROCCIERI – C. LEONARDI, *Medioevo al femminile*, Roma – Bari 1989, pp. 3-38. Traducció castellana: «Egeria la peregrina», en *La mujer medieval*, Madrid 1991, pp. 35-62.
- , «La Gerusalemme di Egeria e il pellegrinaggio dei cristiani d'Occidente in Terra-santa fra IV e V secolo», en *Atti del Convegno*, 333-341.
- CHELINI, J. – BRANTHOMME, H. (eds.), *Les chemins de Dieu. Histoire des pèlerinages chrétiens des origines à nos jours*, Paris ²1990.

- CORTÉS ARRESE, M., «Símbolos y formas artísticas del Itinerario de la virgen Egeria», *Erytheia* 8 (1987) 89-98.
- DEVOS, P., «Il y a vingt ans. Les années du pèlerinage d'Égérie: 381-384. Souvenirs du mois de février 1967», en *Atti del Convegno*, 305-314.
- , «Perlustris/Praelustris: Égérie et l'eau», en G. J. M. BARTELINK – A. HILHORTS – C. H. KNEEPKENS (eds.), *Evlogia. Mélanges offerts à Antoon A. R. Bastiaensen* (Instrumenta Patristica 24), Steenbrugge 1991, pp. 77-88.
- DI NINO, A. M., «Sul Sinai con Egeria», en *Atti del Convegno*, 343-353.
- DOMÍNGUEZ DEL VAL, U., *Historia de la antigua literatura latina hispano-cristiana*, T. I: *Siglos III-IV*, Madrid 1998, pp. 365-439.
- DUBOIS, J.-D., «Un pèlerinage Bible en main: l'itinéraire d'Égérie (381-384)», en A. DESREUMAUX – F. SCHMIDT (eds.), *Moïse géographe*, Paris 1988, pp. 55-77.
- , «La représentation de la Passion dans la liturgie du Vendredi Saint: les "Actes de Pilate" et la liturgie ancienne de Jérusalem», en A. M. TRIACCA – A. PISTOIA (eds.), *Liturgie et anthropologie. Conférences Saint-Serge, XXXVIe Semaine d'Études Liturgiques*, Paris 1989 (Bibliotheca Ephemerides Liturgicae, Subsidia 55), Roma 1990, pp. 77-89.
- ELM, S., «Perceptions of Jerusalem Pilgrimage as Reflected in two Early Sources of Female Pilgrimage (3rd and 4th centuries A.D.)», en E. A. LIVINGSTONE (ed.), *Papers Presented to the Tenth International Conference on Patristic Studies Held in Oxford 1987* (Studia Patristica 20), Lovaina 1989, pp. 219-223.
- ENGEMANN, J., «Das Jerusalem der Pilger. Kreuzauffindung und Wallfahrt», en *Akten des XII. internationalen Kongresses*, 24-35.
- FABBRINI, F., «La cornice storica della *Peregrinatio Egeriae*», en *Atti del Convegno*, 21-75.
- GARCÍA DEL VALLE, C., *Jerusalén, la liturgia de la Iglesia madre* (Biblioteca litúrgica 14), Barcelona 2001.
- GARCÍA SOLER, L. – GARCÍA SOLER, A., «Syntaxis de los casos en la *Peregrinatio*», en *Actas del I Simposio del latín cristiano*, Salamanca 1990, pp. 285-291.
- GEISOMINO, R., «Egeria, 381-384 d.C.: dalle radici romane alle radici bibliche», en *Atti del Convegno*, 243-304. También en *Helikon* 22-27 (1982-1987) 437-453.
- GERALDES FREIRE, J., «A proximidade de um texto: Três notas sobre a origem de Egéria: *accedere, collum, pullus*», en *Actas do Colóquio sobre o ensino do latim*, Lisboa 1987, pp. 273-282.
- GERHARDS, A., «Wallfahrtsgeschehen – Liturgiewissenschaftliche Aspekte der Wallfahrtsforschung», en *Akten des XII. internationalen Kongresses*, 820-824.
- GIANNARELLI, E., «Donne e viaggi nella tarda antichità cristiana (Juv. VI, 85-87 e Jer. Ep. CVIII, 6)», en M. S. FUNGHI (ed.), *ΟΔΟΙ ΔΙΖΗΣΕΩΣ. Le vie della ricerca. Studi in onore di Francesco Adorno*, Firenze 1996, pp. 233-240. [Egèria, pp. 239-240].
- , «Il pellegrinaggio al femminile nel cristianesimo antico: fra polemica e esemplarità», en M. L. SILVESTRE – A. VALERIO (eds.), *Donne in viaggio. Viaggio religioso, politico, metaforico*, Roma – Bari 1999, pp. 50-63.
- , «Viaggi di rottura e di confine: Tecla di Seleucia», en D. CORSI (ed.), *Altrove. Viaggi di donne dall'antichità al Novecento*, Roma 1999, pp. 223-240. [Testimoniatge d'Egèria sobre Tecla].

- , «Women and travelling in Early Christian Texts: some aspects of a problem», en K. E. BOERRESEN – S. CABIBBO – E. SPECHT (eds.), *Gender and Religion. Genre et religion* (European Studies / Études européennes), Roma 2001, pp. 155-174. [Text revisat i augmentat de l'article «Donne e viaggi...»].
- , «Antiche lettrici della Bibbia: dame, martiri e pellegrine», en C. LEONARDI – F. SANTI – A. VALERIO (eds.), *La Bibbia nell'interpretazione delle donne. Atti del convegno di studi del Centro Adelaide Pignatelli con la collaborazione della Fondazione Ezio Franceschini* (Napoli, 27-28 maggio 1999), (Millennio Medievale 34, Atti di Convegni 9), Firenze 2002, pp. 23-48. [Egèria, pp. 40-48].
- HAMMAN, A., «Egeria», en A. DI BERARDINO (dir.), *Diccionario patristico y de la Antigüedad cristiana*, Salamanca 1991, p. 688.
- HEID, S., «Der Ursprung der Helenalegende im Pilgerbetrieb Jerusalems», *Jahrbuch für Antike und Christentum* 32 (1989) 41-71.
- HINOJO ANDRÉS, G., «El orden de las palabras en la *Peregrinatio Aetheriae*», *Studia Zamorensia* 7 (1986) 79-87.
- JAECKLE, R., «Gottesdienste in Jerusalem in der 2. Hälfte des 4. Jahrhunderts im Spiegel der *Peregrinatio Egeriae*», *Jahrbuch des Deutschen Evangelischen Instituts für Altertumswissenschaft des Heiligen Landes* 4 (1995) 80-115.
- JANERAS, S., «Contributo alla bibliografia egeriana», en *Atti del Convegno*, 355-366.
- , *Le Vendredi-Saint dans la tradition liturgique byzantine. Structure et histoire de ses offices* (Studia Anselmiana 99 – Analecta liturgica 13), Roma 1988. [La descripció d'Egèria és el punt de partida de tots els oficis estudiats].
- , «La settimana santa nell'antica liturgia di Gerusalemme», en A. G. KOLLAMPARAMPIL (ed.), *Hebdomadae Sanctae celebratio. Conspectus historicus comparativus* (Bibliotheca Ephemerides Liturgicae, Subsidia 93), Roma 1997, pp. 19-50.
- , «Le vendredi avant le Dimanche des Palmes dans la tradition liturgique hagiopolite», *Studi sull'Oriente Cristiano* 4 (2000) [Miscellanea Metreveli] 59-86.
- , «Egèria, la intrèpida pelegrina», en *Avancem, tanmateix. Cursos de l'Escola de Teologia Feminista*, Barcelona 2002, pp. 103-114.
- JOHNSON, M. E., «Reconciling Cyril and Egeria on the Catechetical Process in Fourth Century Jerusalem», en *Essays in Early Eastern Initiation*, Bramcote (Nott.) 1988, pp. 18-30.
- KETTENHOFEN, E., «Einige Beobachtungen zu Heroonpolis», *Orientalia Lovaniensia Periodica* 20 (1989) 75-97.
- KLEIN, R., «Die Entwicklung der christlichen Palästina wallfahrt in konstantinischer Zeit», *RQ* 85 (1990) 145-181.
- KLÖCKENER, M., «Die 'Feier vom Leiden und Sterben Jesu Christi' am Karfreitag», *Liturgisches Jahrbuch* 41 (1991) 210-251.
- KRETSCHMAR, G., «Festkalender und Memorialstätten Jerusalems in altchristlicher Zeit», en H. BUSSE – G. KRETSCHMAR, *Jerusalem Heiligtumstraditionen in altkirchlicher und frühislamischer Zeit* (Abhandlungen des Deutschen Palästina-Vereins), Wiesbaden 1987, pp. 29-111.
- LAMIRANDE, E., «La pèlerine Égérie. Une grande dame de l'antiquité», *Église et théologie* (Ontario) 15 (1984) 259-291. [Traducció castellana: «La peregrina Egeria. Una gran senyora de la antigüedad cristiana», *Nova et Vetera* 19 (1985) 3-36].
- LINAGE CONDE, A., «El monacato femenino entre la clausura y la peregrinación: en torno a Egeria», *StMon* 34 (1992) 29-40.

- LÓPEZ PEREIRA, J. E., *El primer despertar cultural de Galicia. Cultura y literatura en los siglos IV y V* (Biblioteca de Divulgación. Serie Galicia 1), Santiago de Compostela 1989. [Egèria, pp. 115-144, amb bibliografia].
- MAGALLÓN GARCÍA, A. I., *Concordancia lematizada de los Itinerarios de Egeria y Antonino*, Zaragoza 1993.
- MALINAR, S., «Sull'uso del congiuntivo nella *Peregrinatio Egeriae*», *Studia Romanica et Anglicana Zagrabienica* 28 (1983) 87-110.
- MANNS, F., «Le Journal d'Égérie 37,3 à la lumière des traditions judéo-chrétiennes», *Studia Orientalia Christiana. Collectanea* 19 (Cairo – Jerusalem 1986) 226-238.
- , «Une tradition judéo-chrétienne rapportée par Égérie», *Henoch* 10 (1988) 283-291.
- MARAVALL, P., «Liturgie et pèlerinage durant les premiers siècles du christianisme», *LMD* 170 (1987) 7-28.
- , «Égérie et Grégoire de Nysse, pèlerins aux lieux saints de Palestine», en *Atti del Convegno*, 315-331.
- , «L'attitude des Pères du IVe siècle devant les lieux saints et les pèlerinages», *Irénikon* 65 (1992) 5-23.
- , «Les pèlerinages des occidentaux dans l'Orient chrétien du IVe au VIIe siècle», en *Voyages et voyageurs au Proche-Orient ancien. Actes du Colloque de Cartigny 1988* (Les Cahiers du CEPOA 6), Louvain 1995, pp. 137-149.
- , «Les itinéraires de pèlerinage en Orient (entre le 4e et le 7e siècle)», en *Akten des XII. internationalen Kongresses für christliche Archeologie. Bonn 22.-28. September 1991*, Münster 1995, pp. 291-300.
- , «La localisation et la vénération des lieux saints de Palestine aux IVe-VIe siècles: entre réalisme et symbolisme», en *Symbolik von Ort und Raum* (Schriften zur Symbolforschung 11), Berna 1997, pp. 419-432.
- , «Aspects spirituels du pèlerinage durant les premiers siècles», *Piacenza e i pellegrinaggi lungo la Via Francigena*, Piacenza 1999, pp. 11-19.
- , «Jérusalem, cité sainte? Les hésitations des Pères du IVe siècle», en M. HENGEL – S. MITTMANN – A. M. SCHWEMER (eds.), *Le Cité de Dieu. Die Stadt Gottes. 3. Symposium Strasbourg, Tübingen, Uppsala 19.-13. September 1998 in Tübingen*, Tübingen 1999, pp. 351-365.
- , «Les pèlerinages chrétiens au Proche-Orient des origines au VIIe siècle», *Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* 31 (2000) 37-46.
- MELANI, L., «Sul ms. 405 della Biblioteca di Arezzo», en *Atti del Convegno*, 85-91.
- MILANI, C., «Note di linguistica egeriana», en *Atti del Convegno*, 109-135.
- MULZER, M., «Mit der Bibel in der Hand? Egeria und ihr "Codex"», *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* 112 (1996) 156-164.
- NATALUCCI, N., «Egeria ed il monachesimo femminile», *Benedictina* 35 (1988) 37-52.
- NOCENTINI, A., «L'uso dei dimostrativi nella "Peregrinatio Egeriae" e la genesi dell'articolo romanzo», en *Atti del Convegno*, 137-158.
- OROZ RETA, J., «Del latín cristiano al latín litúrgico: algunas observaciones en torno al *Itinerarium Egeriae*», *Latomus* 48 (1989) 401-415.
- OTRANTO, G., «Il pellegrinaggio nel cristianesimo antico», *Vetera Christianorum* 36 (1999) 239-257.
- OUSTERHOUT, R., «Loca sancta and the Architectural Response to Pilgrimage», en ID. (ed.), *The Blessings of Pilgrimage* (Illinois Byzantine Studies 1), Chicago 1990, pp. 108-124.

- PATRICH, J., «The Early Church on the Holy Sepulchre in the Light of Excavations and Restoration», en Y. TSAFRIR (ed.), *Ancient Churches Revealed*, Jerusalem 1993, pp. 101-117.
- PAYNE, M., *Christian Worship in Jerusalem in the Fourth and Fifth Centuries. The Development of the Lectionary, Calendar and Liturgy*, University Microfilms International, London 1988.
- PICCIRILLO, M., «Il pellegrinaggio di Egeria al Monte Nebo in Arabia», en *Atti del Convegno*, 193-214.
- PINELL, J., «Orationes aptae diei et loco», en *Atti del Convegno*, 231-242.
- RENOUX, Ch., «La Quarantaine pré-pascale au 3e à Jérusalem», *LMD* 196 (1993) 111-129.
- , «Le manuscrit arménien Paris 44: l'un des plus anciens témoins d'une liturgie chrétienne», *Revue des Études Arméniennes* 26 (1996-1997) 193-214.
- , «Origène dans la liturgie de l'Église de Jérusalem», *Adamantius* 5 (1999) 37-52.
- ROUWHORST, G., «The Origins and Evolution of Early Christian Pentecost», en M. WILES – E. YARNOLD (eds.), *Papers presented at the Thirteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 1999* (Studia Patristica 35), Leuven 2001, pp. 309-320.
- RUBIN, Z., «Sinai in the *Itinerarium Egeriae*», en *Atti del Convegno*, 177-191.
- SCHWARTZ, J., «The Encaenia of the Church of Holy Sepulchre», *ThZ* 43 (1987) 265-281.
- SHURGAIA, G., «La struttura della liturgia delle Ore del Mattino della Domenica delle Palme nella tradizione di Gerusalemme», *Studi sull'Oriente Cristiano* 1 (1997) 79-107.
- , «Formazione della struttura dell'ufficio del Sabato di Lazzaro nella tradizione cattedrale di Gerusalemme», *Annali di Ca' Foscari* 36 [Serie orientale 28] (1997) 147-167.
- SMIRAGLIA, P., «Il testo di Egeria: problemi di struttura», en *Atti del Convegno*, 93-108.
- , «Un indizio per la cronologia relativa delle due parti dell'*Itinerarium* di Egeria», en *Studi di filologia classica in onore di G. Monaco*, IV, Palermo 1991, pp. 1491-1496.
- SNYDER, J. M. «The Woman and the Lyre: Women Writers in Classical Greece and Rome», en *Ad Feminam: Women and Literature*, Illinois University Press 1989, pp. 141-151.
- SOLZBACHER, R., *Mönche, Pilger und Sarazenen. Studien zum Frühchristentum auf der südlichen Sinaihalbinsel – Von den Anfängen bis zum Beginn islamischer Herrschaft* (Münsteraner Theologische Abhandlungen 3), Altenberge 1989.
- TAFI, A., «Egeria e la Bibbia», en *Atti del Convegno*, 167-176.
- TARRACÓ, L., «Notas para la historia del Monasterio de San Isidoro de Dueñas (y V), ¿Egeria, palentina?», en *Monjes y Monasterios españoles. Actas del Simposium (San Lorenzo del Escorial 1/5-IX-1995)*, San Lorenzo del Escorial 1996, pp. 957-986.
- TAYLOR, J. A., «The Cave at Betany», *Revue Bénédictine* 94 (1987) 120-123.
- TEJA, R., *Emperadores, obispos, monjes y mujeres. Protagonistas del cristianismo antiguo*, Madrid 1999. [c. 10: «Mujeres hispanas en Oriente», pp. 195-213].
- TESTINI, P., «Egeria e il S. Sepolcro di Gerusalemme. Qualche appunto per il traduttore», en *Atti del Convegno*, 215-230.

- THIÉBAU, M., *The Writings of Medieval Women: An Antology*, New York – Londres ²1994. [Traducció de fragments d'Egèria, pp. 23-48].
- THIERRY, J. J., *Vrouwen in de vroegchristelijke kerk*, Den Haag 1990. [Egèria, pp. 45-65].
- TZAFERIS, V., «The Early Christian Holy Site at Shepherd's Field», en Y. TSAFRIR (ed.), *Ancient Churches Revealed*, Jerusalem 1993, pp. 204-206.
- VÄÄNÄNEN, V., «Algunos rasgos lingüísticos y estilísticos del *Itinerarium Egeriae*», *Verba* 13 (1986) 5-14.
- , *Aspects littéraires / code scriptural vs. aspects populaires / code oral. Diasystème éclairé par l'Itinerarium Egeriae*, dins *Actes du I Colloquium International sur le latin tardif et vulgaire (Pécs 2-5 septembre 1985)*, Tübingen – Nijmegen 1987, pp. 207-214.
- , «I due livelli del linguaggio orale nell'*Itinerarium Egeriae*», en *Atti del Convegno*, 159-165.
- VAN TONGEREN, A. J. M., «Vom Kreuzritus zur Kreuzestheologie: Die Entstehungsgeschichte des Festes der Kreuzerhöhung und seine erste Ausbreitung im Westen», *Ephemerides Liturgicae* 112 (1998) 216-245.
- VERHELST, S., «Histoire ancienne de la durée du carême à Jérusalem», *QLi* 84 (2003) 23-50.
- VOGÜÉ, A. DE, *Histoire littéraire du mouvement monastique dans l'Antiquité*, t. I: *Le monachisme latin*; t. 2: *De l'Itinéraire d'Égérie à l'éloge funèbre de Népotien (384-396)* (Patrimoines, Christianisme), Paris 1993 (447 pp., espec. pp. 15-76).
- WALKER, P. W. L., *Holy City - Holy Places? Christian Attitudes to Jerusalem and the Holy Land in the Fourth Century*, Oxford 1990.
- WEBER, C., «Egeria's Norman Homeland», *Harvard Studies in Classical Philology* 92 (1989) 437-456.

Addendum

Indico encara un nou estudi, que serà publicat a finals del 2003 per la casa Brill, de Leiden, dins la seva col·lecció «Jewish and Christian Perspective Series»:

- H. REULING, «Pious Intrepidity: Egeria and the Ascetic Ideal», en J. SCHWARTZ – M. POORTHUIS (eds.), *Holy persons and religious role models in Judaism and Christianity*.

Sebastià JANERAS

Bailèn 161, s/àt. 1a

E – 08037 BARCELONA

CATALONIA (Spain)

E-mail: sjaneras@menta.net